
ARTYKUŁY

RYSZARD KAMIŃSKI, ROMAN SASS

Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie

REORIENTACJA ZAWODOWA ROLNIKÓW I DOMOWNIKÓW W WOJEWÓDZTWIE KUJAWSKO-POMORSKIM, NOWE WYZWANIE DLA DORADZTWA ROLNICZEGO

1. Wstęp. Uwarunkowania ekonomiczne rozwoju gospodarstw rolnych w województwie kujawsko-pomorskim, a potrzeba reorientacji rolników i członków rodzin

Po roku 1989 nastąpiło w polskim rolnictwie szereg znaczących zmian spowodowanych przejściem z gospodarki nakazowo-rozdziałowej do gospodarki rynkowej. Procesy dostosowawcze w rolnictwie zdecydowanie nasiliły się po integracji Polski z Unią Europejską [Józwiak 2007, Karwat-Woźniak 2005, Mańko i inni 2007]. Praca we własnym gospodarstwie rolnym przestaje być wystarczającym źródłem dochodu dla większości rolników i członków rodzin rolniczych. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych pojawiły się opracowania mówiące o ogromnej skali bezrobocia na wsi, przy czym wskazywano na tzw. bezrobocie ukryte, czyli nadwyżki niewykorzystanej siły roboczej występujące najczęściej w niewielkich gospodarstwach [Frenkel 1977, 2001]. Na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego z roku 1996 w gospodarstwach domowych z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego i działki rolnej łącznie tzw. „populacja zbędnych” liczyła 917 tysięcy osób [Frenkel 2003]. Dane PSR 2010 wskazują na wzrost osób zbędnych w gospodarstwach rolnych nawet do miliona osób [Frenkel 2012]. Jak wynika z danych Powszechnego Spisu Rolnego 2010 na 1 563 tysiące gospodarstw rolnych o wielkości powyżej jednego hektara, aż 92,1% ma powierzchnię nie przekraczającą 20 ha [PSR 2011]. Uwzględniając aktualne trendy rozwojowe można założyć, że praktycznie w każdym z takich gospodarstw przynajmniej jedna osoba powinna poszukać dla siebie dodatkowego źródła dochodu.

Podobna sytuacja występuje w województwie kujawsko-pomorskim. Pomimo, że rolnictwo w tym województwie zaliczane jest do jednych z najlepszych w kraju [Poczta i inni 2012, Zegar 2003], to większość gospodarstw ma za mały potencjał, aby uzyskać dochód umożliwiający utrzymanie rodziny i finansowanie rozwoju gospodarstwa. Około 80% gospodarstw to gospodarstwa nierozwojowe (mniejsze niż 20 ha UR). W tej sytuacji znaczna część rolników z województwa kujawsko-pomorskiego i członków ich rodzin będzie musiała poszukiwać dodatkowych dochodów poza gospodarstwem.

W świetle danych Powszechnego Spisu Rolnego 2010 oraz danych z gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną Polski FADN (system rachunkowości obowiązujący we wszystkich państwach członkowskich UE) wynika, że po wstąpieniu Polski do UE i wsparciu naszych gospodarstw środkami w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (dopłaty bezpośrednie i inne instrumenty WPR) w dalszym ciągu liczba gospodarstw nierozwojowych w stosunku do okresu przed akcesją nie zmalała [Poczta i inni 2012].

Wyliczenia wykonane na podstawie danych ogólnokrajowych wykazują, że przyjmując jako kryterium rozwoju gospodarstwa dodatnią wartość inwestycji netto i uzyskanie dochodu parytetowego, kryterium to spełniały gospodarstwa należące do czterech (spośród sześciu) grup wielkości standardowej produkcji¹, tj.: średnio małe, średnio duże, duże oraz bardzo duże (tabela 1). W pozostałych dwóch grupach, tj.: gospodarstwa bardzo małe i małe, inwestycje netto były ujemne. W ten sposób granicę wielkości ekonomicznej (liczonej standardową produkcją) określić można na 25 tys. euro. Dlatego też gospodarstwa znajdujące się w grupie średnio małych i większe, posiadają odpowiedni potencjał ekonomiczny (są w stanie realizować inwestycje netto oraz dokonać opłaty pracy na poziomie co najmniej parytetowym), dysponując jednocześnie zasobami ziemi o średniej powierzchni około 30 ha (tabela 1).

Przyjmując powierzchnie gospodarstwa jako kryterium rozwoju, w województwie kujawsko-pomorskim jest 6373 (9,4%) gospodarstw powyżej 30 ha (tabela 2). Z ekspertyzy wykonanej dla Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi przez zespół pod kierunkiem W. Poczty wynika, że również dochód parytetowy i zdolność do realizacji inwestycji netto posiadają gospodarstwa o powierzchni powyżej 20 ha [Poczta i inni 2013]. Zatem dla oszacowania liczby osób w województwie kujawsko-pomorskim, które wymagają wsparcia w celu przygotowania ich do poszukiwania dodatkowych dochodów poza gospodarstwem rolnym przyjęto w świetle wyżej przedstawionych faktów następujące założenia.

¹ Standardowa produkcja jest to średnia z 5 lat wartość produkcji określonej działalności produkcyjnej (roślinnej lub zwierzęcej) uzyskiwana z 1 ha lub od 1 zwierzęcia w ciągu 1 roku, w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcyjnych [Goraj i inni 2012].

Gospodarstw nierozwojowych o powierzchni do 20 ha w województwie kujawsko-pomorskim jest ponad 55 tys. W tej grupie gospodarstw na szczególną uwagę zasługują gospodarstwa do 5 ha. Niestety, rolnicy ci są w niewielkim stopniu zainteresowani reorientacją (rysunek 4). Dla ustalenia liczby osób, które powinny poddać się procesowi reorientacji w celu poszukiwania dodatkowych dochodów poza gospodarstwem, przyjęto następujące założenia:

1. Gospodarstw do 5 ha było w 2010 roku 21 821, w tej grupie gospodarstw 20% rolników i domowników powinno być objętych reorientacją, to jest 4 364 osoby,
2. Gospodarstw o powierzchni 5–20 ha było w 2010 roku 33 606, w tej grupie gospodarstw co najmniej jedna osoba powinna być objęta reorientacją, co daje 33 606 osób,
3. Gospodarstw o powierzchni 20–30 ha było w 2010 roku 6 114, w tej grupie gospodarstw 50% rolników i domowników powinno być objętych reorientacją, tj. 3 057 osób.

Z przedstawionych obliczeń wynika, że liczba potencjalnych osób wywodząca się z gospodarstw nierozwojowych wynosi w województwie kujawsko-pomorskim około 41 tysięcy. Podobna sytuacja występuje również w pozostałych województwach, są regiony Polski (południowa i południowo wschodnia część), w których nadwyżka siły roboczej jest jeszcze większa, zatem jest to olbrzymi problem społeczny i ekonomiczny dotyczący całej Polski.

Przedstawiona powyżej sytuacja była bezpośrednią inspiracją do podjęcia w 2008 roku przez Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego (KPODR) działań na rzecz reorientacji zawodowej rolników i członków ich rodzin. W 2010 roku rozpoczęto wdrażanie projektu „NOWY ZAWÓD – NOWA SZANSA dla rolników i mieszkańców wsi Kujaw i Pomorza”. Celem projektu jest przygotowanie rolników i domowników do podejmowania nowych aktywności zawodowych na obszarach wiejskich poprzez zdobywanie kwalifikacji ułatwiających znalezienie dodatkowego, pozarolniczego źródła dochodu. Beneficjentami projektu było 4000 rolników i domowników ubezpieczonych w KRUS.

Celem badań było rozpoznanie potencjału produkcyjnego gospodarstw i zamierzeń inwestycyjnych rolników – beneficjentów projektu „NOWY ZAWÓD – NOWA SZANSA”. Ponadto przedstawiono działania podejmowane przez KPODR w Minikowie na rzecz reorientacji zawodowej rolników i domowników w województwie kujawsko-pomorskim.

Tabela 1

Produkcja, inwestycje i dochody gospodarstw rolnych w zależności od wielkości ekonomicznej gospodarstwa rolnego w 2010 roku

Wyszczególnienie	Razem	Klasy wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych (tys. €)					
		Bardzo małe 2 <€ < 8	Małe 8 <€ < 25	Średnio małe 25 <€ < 50	Średnio duże 50 <€ < 100	Duże 100 <€ < 500	Bardzo duże >500€
Powierzchnia UR (ha)	19,2	8,6	15,8	32,3	54,1	132,0	1 036,3
Produkcja ogółem (zł)	100 969	34048	71763	178 040	348 877	969 111	7 011 865
Dopłaty do inwestycji (zł)	922	186	701	2195	4183	9689	30746
Amortyzacja (zł)	15760	8024	13684	26934	43654	90631	603 111
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (zł)	38289	14742	31702	78356	144 755	311 430	938 017
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną członka rodziny (zł/FWU)	23827	11 009	19820	43488	75577	156 146	350 721
Inwestycje brutto (zł)	14021	1210	7698	34303	78009	163 175	1 100 496
Inwestycje netto (zł)	-1 740	-6814	-5986	7368	34355	72543	497 385
Nadwyżka ponad parytetową płacę (dochód z gospodarstwa – KRUS – przeciętna płaca)	-13 130	-25716	-17239	6171	36173	115 423	312 622

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Tabela 2

Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych w województwie kujawsko-pomorskim

Grupa obszarowa gospodarstw	Liczba gospodarstw	Struktura gospodarstw
1–5 ha UR	21821	32,13
5–7 ha UR	6936	10,22
7–10 ha UR	9570	14,09
10–15 ha UR	10721	15,79
15–20 ha UR	6379	9,39
20–30 ha UR	6114	9,00
30–50 ha UR	3983	5,86
50 i więcej ha	2390	3,52
Razem gospodarstw	67914	100,00

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych PSR 2010.

2. Materiały i metoda badań

Podstawowym źródłem informacji wykorzystanym w badaniach był Indywidualny Plan Reorientacji Zawodowej (IPRZ), który został sporządzony dla każdego beneficjenta projektu „NOWY ZAWÓD – NOWA SZANSA”. Celem zasadniczym IPRZ była diagnoza predyspozycji zawodowych osób uczestniczących w projekcie. Ważną częścią IPRZ były informacje o gospodarstwie, a także aktywność inwestycyjna rolnika w ostatnich 10 latach i zamierzenia na przyszłość. Dla obiektywnej oceny potencjału produkcyjnego i możliwości rozwoju gospodarstwa wykorzystano metodę opisową posiłkując się zestawieniami tabelarycznymi.

W niniejszym opracowaniu przedstawiono wyniki z 1 242 IPRZ sporządzonych w 2012 roku. Ogółem w roku 2012 wyraziło chęć uczestnictwa w projekcie 1 368 rolników i członków rodzin. Do analizy wzięto dane pochodzące z 1 242 IPRZ, ze względu na istotne uchybienia pominięto 126 IPRZ. Uczestnikami projektu mogą być rolnicy – właściciele gospodarstw i małżonkowie – współwłaściciele, a także pozostali członkowie rodziny – domownicy, ubezpieczeni w KRUS. Na pytania dotyczące gospodarstwa nie odpowiadali domownicy. W przypadku zadeklarowania się jako domownik, osoba ta przechodziła do diagnozy predyspozycji i oczekiwań zawodowych. Dlatego też, w wynikach badań podano wypowiedzi rolników i ich małżonków – współwłaścicieli gospodarstw, takich osób było w 2012 roku 1080. Ze względu na ograniczony zakres pracy nie jest możliwe przedstawienie wszystkich danych dotyczących gospodarstwa rolnego zawartych w IPRZ.

Pytania zawarte w IPRZ były w większości przypadków zamknięte, natomiast osoby sporządzające IPRZ mogły w niektórych pytaniach wskazać więcej niż jedną odpowiedź, wówczas liczba wskazań jest większa niż liczba osób, których IPRZ poddano analizie (1 080 osób). Pomimo, że beneficjenci mogli bez problemu wybrać odpowiedź, to niemalże w każdym pytaniu są sytuacje, że część beneficjentów nie udzieliła odpowiedzi, w tabelach 3 i 4 zapisano to w pozycji brak odpowiedzi. Ponieważ są pytania, w których brak odpowiedzi był znaczący, strukturę odpowiedzi obliczono w dwóch wariantach:

- I wariant, przyjmując jako podstawę odniesienia (100) liczbę beneficjentów – 1080 osób,
- II wariant, przyjmując jako podstawę odniesienia (100) sumę liczby wskazań ogółem z pominięciem pozycji brak odpowiedzi.

Drugi wariant jest właściwszy do interpretacji, jeżeli osoba wypełniająca IPRZ nie udzieliła odpowiedzi to nie wiadomo z jakiego powodu (nie umiała wskazać właściwej odpowiedzi lub nie chciała odpowiedzieć). Obliczona struktura odpowiedzi dla wariantu pierwszego i drugiego może wyraźnie się różnić (tabele 3,4). Przedstawienie struktury odpowiedzi dla dwóch wariantów jest jednak zasadne

z tego powodu, że są pytania, w których – brak odpowiedzi jest znikomy, a beneficjent projektu mógł wskazać tylko jedną odpowiedź, wówczas różnica pomiędzy wariantami jest nie wielka i interpretacja wyników nie jest obciążona dużym błędem (tabela 4 zamierzenia inwestycyjne).

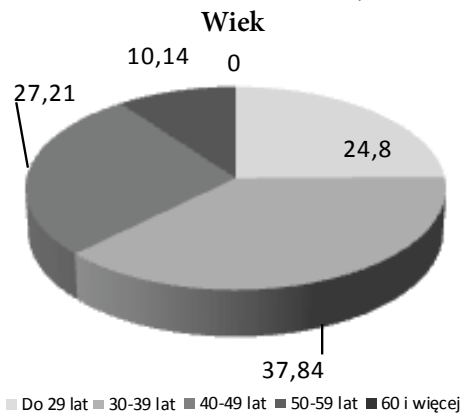
3. Potencjał produkcyjny gospodarstw i zamierzenia inwestycyjne rolników

Spośród wszystkich badanych dominującą grupę stanowiły kobiety (56,44%) i osoby młode do 40 roku życia, których udział w ogólnej populacji stanowił ponad 60%. Udział osób starszych jest znacznie mniejszy – 37,35% (rysunek 1). W grupie badanych dominują właściciele gospodarstw – ponad 47% i współwłaściciele – współmałżonkowie – niecałe 40%. Mały jest natomiast udział domowników – 13,4% ogółu badanych. Ważną cechą charakteryzującą kwalifikacje osób uczestniczących w projekcie jest wykształcenie (rysunek 2). Dominują zdecydowanie osoby ze średnim wykształceniem – 47,42% i zawodowym – 32,37%, również udział osób z wyższym wykształceniem jest znaczący – 10,87%. Razem udział osób z wykształceniem średnim i wyższym to prawie 60% (58,29%), świadczy to o wysokich potencjalnych kwalifikacjach uczestników projektu.

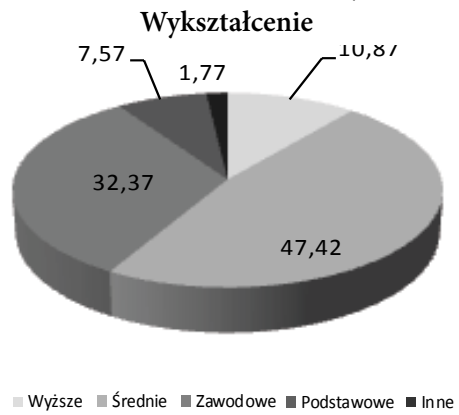
Jeżeli chodzi o doświadczenie w prowadzeniu gospodarstwa to biorąc pod uwagę lata prowadzenia gospodarstwa nie ma wyraźnej dominacji, rozkład badanych jest niemalże identyczny zarówno dla osób z małym doświadczeniem jak i długim okresem prowadzenia gospodarstwa, powyżej 10 lat (rysunek 3). Na uwagę zasługuje fakt, że stosunkowo mały jest udział osób z bardzo małych gospodarstw – do 5 ha UR, grupa ta stanowi 13,43%, jest to na podobnym poziomie jak liczba osób z gospodarstw 30–50 ha, które zalicza się do gospodarstw rozwojowych. Zdecydowanie dominują osoby wywodzące się z gospodarstw o powierzchni 5,1–15,0 ha (36,85%). Na uwagę zasługuje opinia badanych co do możliwości rozwojowych gospodarstw, aż 60,8% badanych oceniło swoje gospodarstwo jako rozwojowe lub mające szansę na rozwój², tylko 21% badanych zaliczyło gospodarstwo do grupy nierozwojowych. Ponadto 18% badanych nie potrafiło zaliczyć gospodarstwa do określonej grupy (rysunek 6). Nie powinna dziwić dość optymistyczna wizja rozwoju gospodarstwa, ponieważ 78,7% badanych wskazało, że gospodarstwo produkuje głównie na rynek lub wyłącznie na rynek. A tylko 21,3% wypowiedziało się, że celem działalności gospodarstwa jest produkcja wyłącznie lub głównie na własne potrzeby (rysunek 5).

² Przez gospodarstwo rozwojowe rozumiano gospodarstwo, które zapewnia środki na utrzymanie rodziny i generuje nadwyżkę na finansowanie inwestycji.

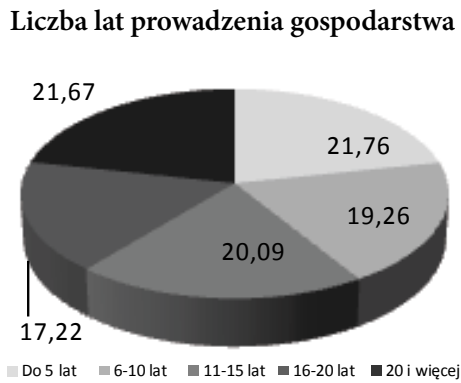
Rysunek 1

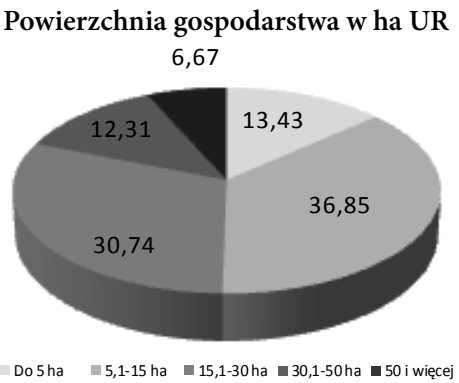
Rysunek 2

Rysunek 3

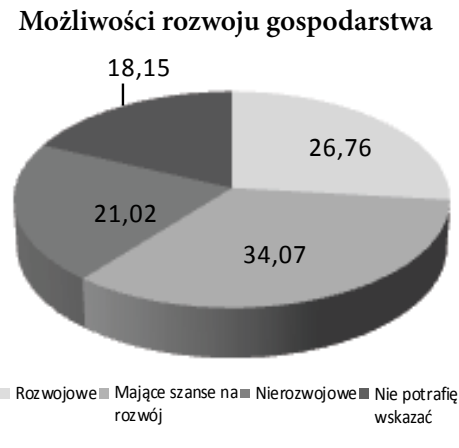
Rysunek 4

Rysunek 5

Rysunek 6

Źródło (rysunek 1–6): Opracowanie własne.

O sile ekonomicznej oraz o zamierzeniach dotyczących przyszłości gospodarstwa świadczą nakłady inwestycyjne, zarówno wielkość poniesionych nakładów jak i kierunek inwestowania. Z wypowiedzi beneficjentów wynika, że większość inwestowała średnio w ciągu 10 minionych lat prawie dwukrotnie. Nie inwestowało 188 rolników – 9,23%. Najczęściej inwestowano w zakup maszyn – 32,77%, budowę i modernizację budynków – 22,84% i zakup gruntów – 14,63% (tabela 3). Z wypowiedzi rolników wynika, że środki na realizację inwestycji pochodziły z własnych oszczędności, kredytów preferencyjnych i funduszy Unii Europejskiej. W znikomym stopniu rolnicy korzystali z kredytów komercyjnych – 4,99%, jest to zrozumiałe ze względu na dużo wyższe koszty kredytów komercyjnych, w sytuacji gdy dostępne były znacznie tańsze kredyty z dopłatą ARiMR, a w późniejszym okresie środki Unii Europejskiej w ramach SAPARD, SPO, PROW 2004–2006 i 2007–2013 (tabela 3).

Tabela 3

Kierunki inwestowania i sposób finansowania inwestycji

Wyszczególnienie	Liczba wskazań	Wariant I	Wariant II
Wydatki inwestycyjne w ostatnich 10 latach			
Zakup gospodarstwa	30	2,78	1,47
Zakup gruntów	297	27,50	14,63
Budowa, modernizacja budynków	465	43,06	22,84
Zakup maszyn	667	61,76	32,77
Zakup zwierząt	157	14,54	7,71
Zakup lub budowa innych środków trwałych	231	21,39	11,35
Nie inwestowałem	188	17,41	9,23
Brak odpowiedzi	70	6,48	
Ogółem	2105	194,92	100,00
Koszty inwestycji zrealizowanych w minionych 10 latach (zł)			
Do 10 000 zł	38	3,52	4,85
10 000 – 30 000 zł	152	14,07	19,39
30 000 – 50 000 zł	111	10,28	14,16
50 000 – 100 000 zł	136	12,59	17,34
100 000 – 200 000 zł	131	12,13	16,71
200 000 – 500 000 zł	143	13,24	18,24
500 000 – 1 000 000 zł	64	5,93	8,16
Powyżej 1 000 000 zł	9	0,83	1,15
Brak odpowiedzi	296	27,41	
Ogółem	1080	100,00	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z IPRZ.

Koszty jakie ponieśli rolnicy na realizację inwestycji są zróżnicowane i nie można wyodrębnić dominującej kwoty. Natomiast znaczną grupę stanowią rolnicy, którzy wydali ponad 100 tys. zł, rolników takich było 347 tj. 44,26%. W tej grupie 73 rolników zadeklarowało, że wydali na inwestycje powyżej 500 tys. zł. Główne oczekiwania jakie mieli rolnicy inwestujący dotyczyły zwiększenia dochodów – 29,6% i zmniejszenia uciążliwości pracy około – 32,1% beneficjentów. Na uwagę zasługuje również sprostanie wymaganiami ochrony środowiska i/lub zapewnienie dobrostanu zwierząt – 17,35% beneficjentów [Sass 2013b].

Zrealizowane inwestycje, wielkość poniesionych wydatków jak i główne oczekiwania związane z podejmowaniem inwestycji dowodzą o nastawieniu prorozwojowym większości rolników, którzy ponadto widzą potrzebę nabycia nowych umiejętności, aby zwiększyć swoje możliwości w poszukiwaniu dodatkowej pracy.

Na tym tle interesująco przedstawiają się zamierzenia beneficjentów związane z planowanymi inwestycjami, pośrednio świadczą to o fakcie, czy postrzegają gospodarstwo jako rozwojowe. Spośród ogółu beneficjentów dominuje grupa rolników, która zamierza w najbliższym okresie inwestować. Prawie 20% zamierza inwestować w ciągu roku, a 42% w ciągu 2–4 lat. Nie zamierza inwestować około 27% rolników. Spośród planowanych inwestycji dominuje zakup maszyn i urządzeń – 42,9%, budowa i modernizacja budynków – 26,15%. Na uwagę zasługuje grupa rolników, która zamierza powiększyć gospodarstwo – 18,64% (tabela 4). Jeżeli chodzi o kwotę planowanych wydatków to dominują wydatki 50–200 tys. zł, są i tacy rolnicy, którzy planują wydać powyżej 500 tys. zł, jest ich około 3%. Jako główne powody nie podejmowania inwestycji badani wskazali niskie dochody – 26,63% i zbyt małe gospodarstwo, które nie ma szans na rozwój – 22,7%, jak i brak opłacalności inwestowania w rolnictwo – 13,87%. Na uwagę zasługuje także grupa beneficjentów projektu, która zamierza zmienić zawód – 11,41% nosi się z takim zamiarem [Sass 2013b].

Tabela 4

Zamierzenia inwestycyjne, rodzaj i koszty planowanych inwestycji

Wyszczególnienie	Liczba wskazań	Wariant I	Wariant II
Zamiar inwestowania w gospodarstwie			
W najbliższym roku	203	18,80	19,01
W okresie 2 – 4 lat	444	41,11	41,57
Za 5 i więcej lat	137	12,68	12,83
Nie zamierzam inwestować	284	26,30	26,59
Brak odpowiedzi	12	1,11	
Ogółem	1080	100,00	100,00

Wyszczególnienie	Liczba wskazań	Wariant I	Wariant II
Jaki rodzaj inwestycji będzie realizowany			
Zakup gruntów	231	14,92	18,64
Budowa lub modernizacja budynków	324	20,93	26,15
Zakup maszyn i urządzeń	532	34,37	42,94
Zakup zwierząt – stado podstawowe	71	4,59	5,73
Zakup lub budowa innych środków trwałych	26	1,68	2,10
Inne	55	3,55	4,44
Brak odpowiedzi	309	19,96	
Ogółem	1548	100,00	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z IPRZ.

4. Działania na rzecz reorientacji zawodowej rolników i mieszkańców wsi podjęte przez Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie

W 2008 roku KPODR uruchomił nowy rodzaj działań w ramach tzw. reorientacji zawodowej rolników i mieszkańców wsi. W powiatach mogileńskim, toruńskim i aleksandrowskim zrealizowano pilotażowe projekty z tego zakresu, oraz opracowano koncepcję rozszerzenia działalności w kolejnych latach. Badania reprezentatywnej grupy rolników wykonane przez naukowców z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu wykazały duże potrzeby działań na rzecz reorientacji [Pierwszy krok do reorientacji..., Minikowo 2009]. Na podstawie badań przeprowadzono serię spotkań z liderami organizacji rolniczych, samorządów gminnych, powiatowych oraz instytucji rynku pracy. W wyniku dyskusji powstała metodyka działań na rzecz reorientacji, wpisana następnie do projektu wdrożeniowego, który został przyznany KPODR Minikowo do wdrażania od początku 2010 roku (poddziałanie 8.1.2. Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki). Ważnym elementem realizowanej metodyki reorientacji zawodowej jest potraktowanie współpracy z beneficjentami jako procesu. Reorientacja zawodowa w takim ujęciu to długotrwały proces składający się z prowadzenia szerokiej akcji informacyjno – promocyjnej wśród rolników, dotarcia i poddaniu analizie sytuacji całej rodziny rolniczej oraz gospodarstwa rolnego jako podmiotu gospodarczego. W ostatecznym rozrachunku jeden lub więcej członków rodziny podejmuje decyzję o podjęciu zmiany wykonywanego zawodu. Osobie, która zdecydowała się dokonać reorientacji zawodowej przygotowany doradca z KPODR Minikowo pomaga opracować Indywidualny Plan Reorien-

tacji Zawodowej (IPRZ). Metodyka IPRZ została wypracowana z licencjonowanymi doradcami zawodowymi oraz specjalistami Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Toruniu. Z IPRZ opracowanego podczas kilku – kilkunastu godzin rozmów z rolnikiem (domownikiem) wynika między innymi jakie działania powinny być podjęte na drodze do zmiany zawodu i jaki jest potencjalny nowy cel zawodowy oraz w jaki sposób beneficjent przy pomocy doradcy zamierza go osiągnąć. Integralnym elementem IPRZ jest wskazanie potencjalnych kierunków nowej profesji oraz kursów zawodowych, motywacyjnych i innych, które mają pomóc beneficjentowi osiągnąć cel zawodowy. Krótkie podsumowanie działań podejmowanych przez KPODR w latach 2010–2013 na rzecz reorientacji i uzyskane rezultaty przedstawiono w tabeli 5.

Tabela 5

Działania i rezultaty reorientacji rolników i członków rodzin w województwie kujawsko-pomorskim

Działania podjęte przez KPODR na rzecz reorientacji	Uzyskane rezultaty
rok 2010 projekt „Czas na zmiany – reorientacja zawodowa rolników”	<ul style="list-style-type: none"> • analiza sytuacji 480 gospodarstw • 360 osób ukończyło specjalistyczne kursy zawodowe
lata 2010–2013 projekt „NOWY ZAWÓD – NOWA SZANSA dla rolników i mieszkańców wsi Kujaw i Pomorza” <ul style="list-style-type: none"> • przeszkolenie 38 doradców ds. reorientacji • utworzenie 19 powiatowych biur reorientacji zawodowej • kampania rekrutacyjno-promocyjną w regionalnej i lokalnej prasie, radiu i telewizji, wśród softysów, w urzędach pracy, gminach, parafiach i szkołach 	<ul style="list-style-type: none"> • opracowanie do końca 2013 roku 4 000 Indywidualnych Planów Reorientacji Zawodowej • liczba osób, które ukończyły kursy zawodowe: <ul style="list-style-type: none"> • 408 osób – kurs na operatora koparko-ładowarki, • 499 osób – kurs księgowości małych i średnich przedsiębiorstw, • 311 osób – kurs kierowcy kategorii C oraz C+E, • 38 osób – kurs na organizatora przyjęć okolicznościowych, • 244 osób – kurs florystyczny z elementami dekoracji wnętrz, • 137 osoby – ukończyły kurs opieki dziennej, • 81 osób – kurs spawacza, • 61 osób – kurs kucharski, • 51 osób – kurs fryzjerski, • 527 osób – warsztaty motywacyjne i szkolenia z przedsiębiorczości.
<ul style="list-style-type: none"> • monitoring aktywności beneficjentów po ukończeniu kursów, • w 2012 roku monitoringiem objętych zostało 937 osób spośród wszystkich objętych reorientacją (dla których wcześniej opracowano indywidualne plany i skierowano na specjalistyczne szkolenia). 	<ul style="list-style-type: none"> • 44 osoby zdobyły zatrudnienie etatowe, • 33 osoby podjęły działalność gospodarczą, • 176 osób podjęło pracę dorywczą lub sezonową w nowym zawodzie, • ogółem 253 osoby (27%) podjęło aktywność pozarolniczą, • 49 (5,2%) osób zrezygnowało z ubezpieczenia w KRUS i przeszło do ZUS.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie raportów KPODR Minikowo.

Kursy specjalistyczne obejmują średnio od 90 do 180 godzin zajęć teoretycznych i praktycznych oraz obowiązkowo kończą się egzaminem i wydaniem zaświadczenia potwierdzającego udział oraz zdobycie podstawowej wiedzy i umiejętności przydatnych do podjęcia pracy lub samozatrudnienia w określonym zawodzie. Ważnym elementem procesu reorientacji jest założenie, że skierowanie na kurs wynika z oczekiwań beneficjenta wyrażonych w Indywidualnym Planie Reorientacji Zawodowej, nie zaś z wcześniej ustalonego limitu specjalistycznych kursów. Na podkreślenie zasługuje wysoka aktywność pozarolnicza beneficjentów projektu, ogółem 253 osoby (27%) podjęły taką aktywność (tabela 5). Jednak najbardziej pożądanym rezultatem byłoby formalne podjęcie zatrudnienia i „wyjście z systemu KRUS”, które jak dotąd pojawia się znacznie rzadziej (5,2%). Rolnicy i członkowie ich rodzin zdecydowanie wolą pozostać „pod kloszem” KRUS, deklarując co najwyżej podejmowanie pracy dorywczej.

Po trzech, a następnie po dziewięciu miesiącach od zakończenia kursu zawodowego doradcy ds. reorientacji kontaktują się ponownie z beneficjentami w ramach tzw. „towarzyszenia”, dzięki czemu możliwe jest doradztwo uzupełniające, a także śledzenie osiągniętych rezultatów. W przypadku rolników trudno w programach finansowanych z Europejskiego Funduszu Społecznego mówić o klasycznej efektywności zatrudnieniowej, gdyż rolnicy – płatnicy KRUS nie są osobami bezrobotnymi w momencie przystąpienia do procesu reorientacji. Każdy rodzaj podjęcia zatrudnienia po ukończeniu kursu należy więc w przypadku rolników traktować jako znaczny sukces procesu reorientacji. Niemal dziesięciokrotnie większa opłata miesięczna jaką musi ponieść osoba zatrudniona w ZUS, w porównaniu z KRUS, jest wyraźnym czynnikiem zniechęcającym do dokonania takiej zmiany. Pomimo tego zdarzają się jednak osoby, które po ukończeniu kursów znajdują trwałe zatrudnienie i ubezpieczają się w ZUS. W ramach opisanego wyżej procesu towarzyszenia, doradcy rejestrowali zarówno przypadki zatrudnienia etatowego, podjęcia samodzielnej działalności gospodarczej jak i pracy dorywczej (tabela 6).

Tabela 6

Skuteczność kursów w stosunku do liczby osób, które ukończyły kurs o danej tematyce (rozumiana jako podjęcie pracy na etacie, pracy dorywczej lub założenie działalności gospodarczej)

Nazwa kursu	Liczba absolwentów kursu	Liczba osób, które weszły na rynek pracy po kursie	Skuteczność kursu (%)
Organizator przyjęć okolicznościowych	38	23	60,53
Opiekun dzieci lub osób starszych/niepełnosprawnych	24	13	54,17
Operator koparko-ladowarki	408	128	31,37

Nazwa kursu	Liczba absolwentów kursu	Liczba osób, które weszły na rynek pracy po kursie	Skuteczność kursu (%)
Kierowca kat C i C+E	311	54	17,36
Spawacz	81	10	12,35
Kucharz	122	13	10,66
Florystka	244	23	9,43
Księgowość	499	38	7,62

Źródło: Opracowanie własne na podstawie raportów KPODR Minikowo.

Największą skuteczność zatrudnieniową, choć przy niewielkiej liczbie absolwentów osiągnął kurs organizatora przyjęć okolicznościowych. Niewiele mniejszą kurs opiekuna dzieci lub osób starszych, gdzie ponad połowa absolwentów zadeklarowała podjęcie różnej formy zatrudnienia. Z pewnością oznacza to nowe trendy na rynku pracy w środowiskach wiejskich. Dopiero na trzecim miejscu znalazł się, również ze znaczą skutecznością, kurs operatora koparko-ładowarki, co wynika z budowy w ostatnich latach wielu dróg i realizacji na dużą skalę innych inwestycji. Najmniejszą skutecznością, ale za to z dużym zainteresowaniem, spotkał się kurs księgowości. W większości przypadków wybierały go żony rolników, widząc szansę na nową profesję wraz z wprowadzeniem podatku dochodowego w rolnictwie. W obecnej sytuacji pozostaje to jednak w sferze planów – tak też deklarują absolwenci (głównie absolwentki) tych kursów.

Wśród kluczowych problemów dotyczących działań na rzecz reorientacji należy wskazać brak szczegółowej diagnozy gospodarstw „nierozwojowych” i członków rodzin tych rolników. Statystyki KRUS, GUS, bazy danych ośrodków doradztwa rolniczego, powiatowych urzędów pracy i innych instytucji nie dają jednoznacznych informacji ilu tak naprawdę rolników i domowników potrzebuje reorientacji zawodowej. Potrzebne są tu szczegółowe badania, które dadzą pogląd co do realnej skali problemu. Dotychczasowe wsparcie z zakresu reorientacji zawodowej realizowane w skali całego kraju między innymi w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego w latach 2004–2006 oraz inne finansowane z Europejskiego Funduszu Społecznego, miało charakter incydentalny i krótkotrwały (bez zakorzenienia w środowisku lokalnym). Potrzebne są więc długofalowe działania doradcze, utworzenie biur reorientacji, powołanie lokalnych koalicji na rzecz reorientacji takich instytucji jak: ośrodki doradztwa rolniczego, organizacje rolnicze, urzędy pracy, samorządy lokalne, lokalne grupy działania, inne organizacje pozarządowe i inni. Niewątpliwym ograniczeniem jest również brak odpowiedniego przygotowania doradców rolniczych, ale również innych instytucji (urzędów pracy, ośrodków pomocy społecznej itp.)

do zajmowania się rolnikami i członkami rodzin rolniczych w zakresie przekwalifikowań. Potrzebne jest więc dokształcanie kadry w kierunku reorientacji zawodowej rolników i domowników.

5. Podsumowanie

Po integracji z Unią Europejską przyspieszył proces zróżnicowania sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych. Dane z Powszechnego Spisu Rolnego 2010 jak i prognozy do roku 2020 wskazują na kilkaset tysięcy osób zatrudnionych aktualnie w gospodarstwach rolnych, które będą zmuszone poszukać dla siebie dodatkowego lub alternatywnego źródła utrzymania. Z przeprowadzonych szacunkowych wyliczeń w województwie kujawsko-pomorskim takich osób jest około 41 tysięcy.

Z przeprowadzonych analiz Indywidualnych Planów Reorientacji Zawodowej wynika, że rolnicy wyrażający gotowość podjęcia reorientacji zawodowej wywodzą się głównie z gospodarstw powyżej 5 hektarów, dominują gospodarstwa 5–30 ha. Beneficjentami projektu są osoby młode do 40 roku życia z średnim i wyższym wykształceniem. Jako podstawowy cel działalności gospodarstwa wskazali produkcję głównie lub wyłącznie na rynek (78,7%). Ponadto 60% rolników oceniło swoje gospodarstwo jako rozwojowe lub mające szanse na rozwój. Jednakże wśród tych rolników wzrasta świadomość, że gospodarstwo ich już teraz albo w niedalekiej przyszłości nie będzie w stanie zapewnić dochodu gwarantującego rozwój gospodarstwa i utrzymanie rodziny. Z kolei reorientacją w małym stopniu zainteresowani są rolnicy i domownicy z najmniejszych gospodarstw, uczestnikami projektu było zaledwie 13,43% osób wywodzących się z gospodarstw do 5 ha. Wynika to z tego, że część rolników i domowników wywodząca się z małych obszarowo gospodarstw już ma dodatkowe źródło dochodu. Natomiast rolnicy starsi, o niskich kwalifikacjach i małej mobilności przyjęła strategię przetrwania, dodatkowo ułatwia im to obowiązujący w Polsce system płatności obszarowych [Sass 2013a, Sikorska 2012].

Reorientacja powinna być traktowana nie jako pojedyncze szkolenia zawodowe, czy doradztwo, ale jako proces odbywający się na linii doradca rolniczy (specjalizujący się w tym zagadnieniu) – rodzina rolnika. Proces reorientacji winien obejmować działania edukacyjne i informacyjne wyrabiające wśród rolników zdolność oceny skutków przemian strukturalnych w rolnictwie, a także rosnących wymagań rynku pracy wynikających z rozwoju gospodarki rynkowej. Trudne kwestie związane z decyzją o rezygnacji z korzystnego ubezpieczenia w KRUS na rzecz trwałego zatrudnienia i przejścia do ZUS z pewnością są dużym wyzwaniem dla odchodzenia od rolnictwa i poszukiwania rozwiązań systemowych w skali ogólnopolskiej.

Doświadczenia Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego pokazują realną skalę zapotrzebowania na wsparcie w reorientacji zawodowej rolników i członków ich rodzin. Warte podkreślenia jest również specyficzne podejście do doradztwa – reorientacji obejmującej zwykle całe rodziny rolnicze. Jeżeli w województwie kujawsko-pomorskim, gdzie rolnictwo zaliczane jest do najlepszych w Polsce, problem sytuacji dochodowej gospodarstw urasta obecnie do takich rozmiarów, że należy podjąć zdecydowane kroki, aby zaproponować realną alternatywę dla wielu rolników i członków ich rodzin, to w regionach o mniej intensywnym i wydajnym rolnictwie kwestie te wymagają jeszcze większego zainteresowania. Z tej perspektywy, doświadczenia wynikające z realizowanego przez KPODR Minikowo programu „NOWY ZAWÓD – NOWA SZANSA” mogą stać się swoistym poligonem doświadczalnym dla wdrażania podobnych programów na terenie całego kraju.

LITERATURA

1. Frenkel I. (1997): Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 1988–1995, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa, s. 65–86.
2. Frenkel I. (2001): Rynki wiejskie: Ziemia, Kapitał, Praca, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa, s.98–153.
3. Frenkel I. (2003): Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN Warszawa, s. 53–75.
4. Frenkel I. (2012): Pracujący w gospodarstwach rolnych. Tendencje zmian w latach 2005–2010. [w:] Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Andrzej Rosner (red.) Instytut Rozwoju wsi i Rolnictwa PAN Warszawa. s. 61–91.
5. Goraj L., Bocian M., Cholewa I., Nachtman G., Tarasiuk R. (2012): Współczynniki produkcji „2007” dla celów Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych, IERiGŻ–PIB, Warszawa. ss. 9–28 i 37–61.
6. Józwiak W.(2007): Dochody różnych grup polskich gospodarstw na tle dochodów gospodarstw „starej” Unii, [w:] Sytuacja ekonomiczna i aktywność gospodarstw różnych grup polskich gospodarstw rodzinnych, Wstępne wyniki badań, IHRiGŻ–IB, Warszawa, s. 10–23.
7. Karwat-Woźniak B. (2005): Możliwości rozwojowe chłopskiego rolnictwa na przykładzie gospodarstw wysokotowarowych., [w:] A. Sikorska (red.), Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu do Unii Europejskiej, IERiGŻ–PIB, Warszawa, s. 13–16.
8. Mańko S., Sass R., Sobczyński T. (2007): Dochody z zarządzania i ryzyka w zależności od wielkości ekonomicznej gospodarstw i kierunku produkcji, „Folia Universitatis Agriculturae Stetinensis, Oeconomica”, 254 (47), Szczecin, s. 169–176.
9. Pierwszy krok do reorientacji zawodowej rolników powiatu mogileńskiego, (2009): Materiały konferencyjne, Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie, s. 20–21.

10. Poczta W., Czubak W., Kiryluk-Dryjska E., Sadowski A., Siemiński A. (2012): Koncepcja ukierunkowania wsparcia gospodarstw rolnych w perspektywie 2014–2020, Poznań, s.5–10.
11. Powszechny Spis Rolny (2010): Raport z wyników, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
12. Sass R. (2013a): Zmiany struktury obszarowej rolnictwa w Polsce i w skali województw, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 2, CDR Oddział w Poznaniu, s. 44.
13. Sass R. (2013b): Możliwości rozwoju gospodarstwa a zainteresowanie reorientacją zawodową rolników i członków rodzin w województwie kujawsko-pomorskim, Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy, Roczniki Ekonomiczne 6 (2013), Bydgoszcz, s. 370–372.
14. Sikorska A. (2013): Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie, Zagadnienia Ekonomiki Rolnictwa, nr 1, IERiGŻ–PIB, Warszawa, s. 19.

RYSZARD KAMIŃSKI, ROMAN SASS

REORIENTACJA ZAWODOWA ROLNIKÓW I DOMOWNIKÓW W WOJEWÓDZTWIE KUJAWSKO-POMORSKIM, NOWE WYZWANIE DLA DORADZTWA ROLNICZEGO

Słowa kluczowe: *reorientacja zawodowa rolników, indywidualny plan reorientacji zawodowej, potencjał produkcyjny gospodarstwa, skala produkcji, inwestycje, kursy specjalistyczne*

STRESZCZENIE

Pomimo, że rolnictwo w województwie kujawsko-pomorskim jest dobrze rozwinięte, około 41 tys. rolników i domowników powinno być objętych reorientacją zawodową. Z przeprowadzonych badań wynika, że gotowość reorientacji zawodowej wyrażają głównie rolnicy i członkowie rodzin wywodzący się z gospodarstw produkujących głównie lub wyłącznie na rynek, o powierzchni 5–30 hektarów. Z kolei małe zainteresowanie reorientacją występuje u rolników z najmniejszych gospodarstw do 5 hektarów. Są to najprawdopodobniej rolnicy starsi, o niskich kwalifikacjach i małej mobilności, którzy przyjęli strategię przetrwania. Indywidualny Plan Reorientacji Zawodowej pozwala określić jakie działania powinny być podjęte w celu zmiany zawodu oraz w jaki sposób beneficjent zamierza cel osiągnąć. Kursy specjalistyczne organizowane na podstawie analiz IPRZ pozwoliły osiągnąć dużą skuteczność. Na podkreślenie zasługuje także wysoka aktywność pozarolnicza beneficjentów projektu, ogółem 253 osoby (27% uczestników kursów) podjęły taką aktywność.

RYSZARD KAMIŃSKI, ROMAN SASS

VOCATIONAL REORIENTATION OF FARMERS AND MEMBERS OF THEIR FAMILIES
IN KUJAWSKO-POMORSKIE VOIVODESHIP, NEW CHALLENGES FOR AGRICULTURAL
CONSULTANCY

Keywords: *farmers vocational reorientation, individual job reorientation plan, production output of the agricultural productivity of the farm, range of production, investments, specialized vocational trainings*

SUMMARY

Even though the agriculture in Kujawsko-Pomorskie voivodship is well developed, around 41 thousand farmers and members of their families should go through the process of vocational reorientation. Researches conducted show that mainly farm owners of 5–30 ha and their families are ready to undertake the reorientation. Meanwhile, the farmers from the smallest farms (up to 5ha) show low interest in vocational reorientation.

They are usually elder farmers with low qualifications and low mobility whose strategy is to survive. Individual Vocational Reorientation Plan (IPRZ) determines actions which should be undertaken in order to change the occupation and presents the way it should be achieved.

Vocational specialized courses organized by KPODR on the bases of IPRZ's analysis are characterized with high effectiveness. It should be highlighted that the Project's beneficiaries, 253 people (27% participants of the courses) have undertaken job activity out of agriculture sector.

e-mail: roman.sass@kpodr.pl